

De Deelshurk en Venbergen

Delishornic is de oudst bekende naam voor een randontginning, die in de vorm van een wig of hoorn in de heide ten noorden van Venbergen doordrong. Met het woord "hornic", dat in onze plaats vanaf de 15e eeuw geleidelijk evolueerde tot "horrick- horck - hurk" duidde men ook in Geenhoven en de Zeelberg ontginningen met die vorm van vóór 1500 met zo'n naam aan. "Hoeck" is, ofschoon ook *Delishoeck* (1561) wel eens voorkomt, in het algemeen meer gebruikelijk voor een stuk grond, dat door twee samenkomende wegen of door een scherpe bocht in een weg, aan twee zijden wordt ingesloten. De ontginning waarover het hier gaat, zal aanvankelijk wel een zekere "Delis" hebben toebehoord. Wellicht was het een voorvader van *Delis Delissen* die omstreeks 1500 een huis met gronden aan *de Delishorrick* bezat. Omstreeks 1500 is de Deelshurk – want zo heet deze plaats vanaf de 18e eeuw – een gehuchtje van 10 à 12 boerderijen. De meeste daarvan staan aan een weg die als een verlengstuk van de Kromstraat moet worden gezien en die aansluit op de Molenweg van het Dorp naar Venbergen. De overige huizen staan aan een pleintje, waar deze weg, de Molenstraat, en de weg

J. Bots en H. Melotte,
Van Wedert tot
Valkenswaard,
Valkenswaard 1977

naar de Zeelberg bij elkaar komen. Aan dat pleintje, dat van de gemeint is, komen ook een aantal *treckgraften* of afwateringssloten samen in een waterpoel. Hieraan is de naam *de Swalp* (= kolk) ontleend. Deze naam geldt eeuwenlang voor de gehele omgeving rond dit plein aan de Deelshurk.

Een ander hoekje van de Deelshurk is *den Gelishornic*. Op deze, wat hoger gelegen uitstulpende ontginning in een moerassig bosgebied, stond slechts één huis met aanglag. Daar woonden tot omstreeks 1525 enkele generaties *Gelissen*. Daarna, wellicht vanwege het uitsterven van deze familie, verdwijnt de naam voor deze plek voorgoed uit de toponiemen-schat van Valkenswaard.

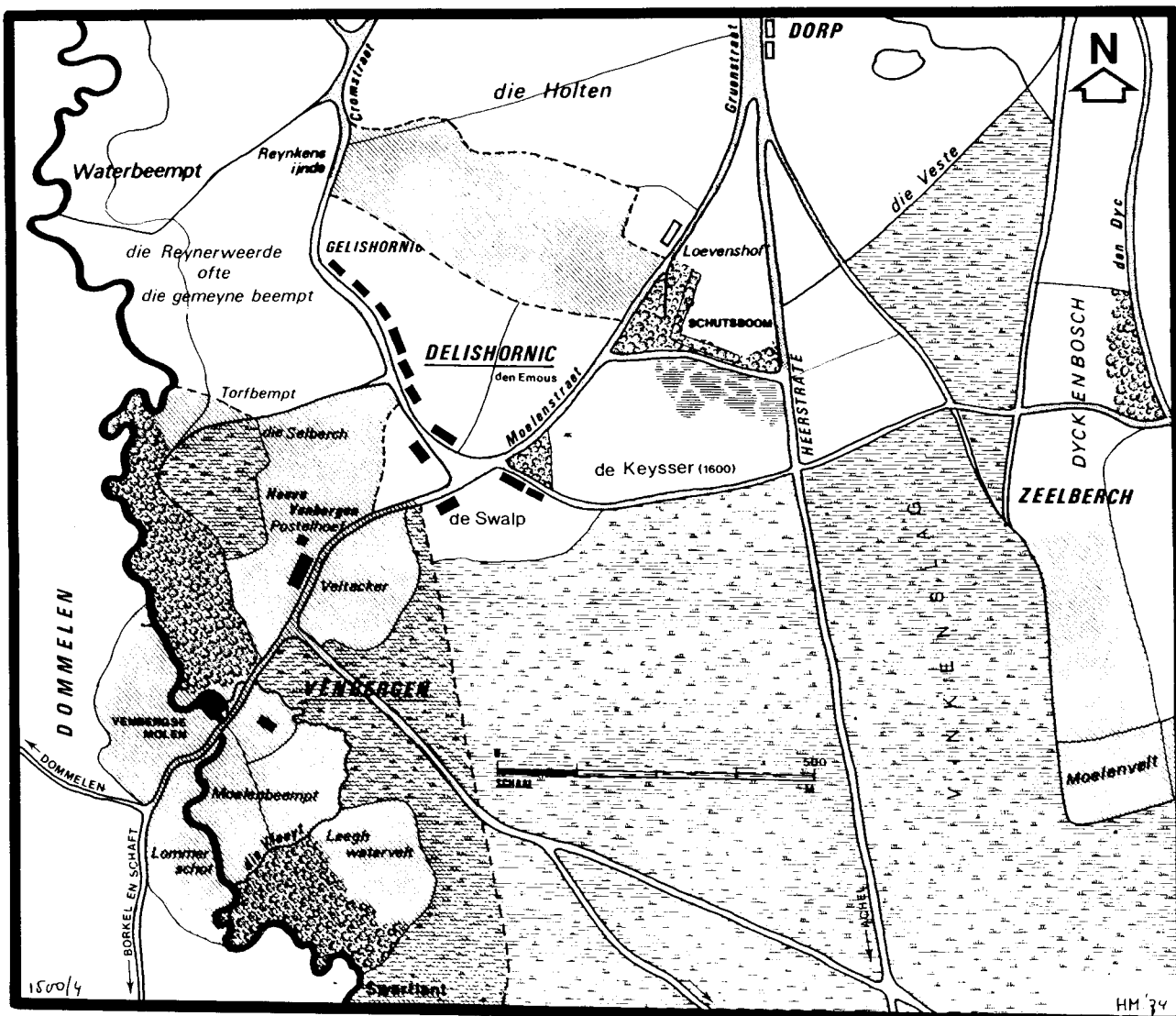
De boeren aan de Deelshurk moeten aanvankelijk zeer beperkte mogelijkheden gehad hebben tot het vinden van een geschikte plaats voor hun bouwlanden. Want omstreeks 1500 nog weten zij zich omringd door een zeer ongelijk, met loofhout begroeid

terrein met verraderlijke moerassen. Hun voornaamste akkers lagen dan ook achter de aanglagen, terwijl de helft van de boeren een of meer "streepjes" in de Hultenakker hadden liggen, waarin die van de Kromstraat hun rogge plachten te zaaien.

Aan wei- en hooilanden is vanwege de nabijheid van de Dommelen minder gebrek. Deze liggen in *de gemeynen beempt* en dragen al in het begin van de 15e eeuw de namen van hun gebruikers: *Smetsbeempt*, *Bercmansbeempt*, *Aertsbeempt*, etc. De benodigde brandstof haalt men in *den Torfbempt* en hout is er in overvloed. Blijkbaar leende de grond op sommige plaatsen aan de Deelshurk zich ook tot het telen van hop. Al in 1480 hebben brouwers uit Geenhoven en de Kromstraat hier hun *hopvelt* liggen.¹⁵

Als woonplaats of als gehucht is de Deelshurk niet veel ouder dan 5 eeuwen. Aanvankelijk was er vermoedelijk slechts één hoeve: aan de splitsing van de Molenstraat en de weg naar de Zeelberg; dus aan wat later "De Zwalp" werd genoemd. Op deze plaats

42. De Deelshurk en Venbergen omstreeks 1500. Alleen de schuingedrukte namen zijn oorspronkelijk. (Reconstructie H.M., 1974)

Henricus dei gratia dux et comes omnibus hoc scriptum videlicet In dno sate
 domine uniusque ad caput de eite in nra p[ar]te g[ra]m. d[omi]ni p[ar]te
 andelendi de uniusque qua a nob[is] cenobar[is] inf[er]re. in man[ibus] n[ost]ras
 ad opus domini d[omi]ni de Postele resignavit. et nos e[ss]e p[ro] p[ro]
 salute anime n[ost]re dicti domini de Postele in elemosina lib[er]e g[ra]m
 n[ost]ra. et hoc est i[n] post[er]a s[er]m[one] firmu[m]. p[ar]te s[er]m[one] n[ost]ro sigilla signavit.
 Datum a restitutus. Dat[um] apud Enno. anno d[omi]ni m[ille] c[irca] vicesimo
 septimo post. Ludm[illa] & leuocade. wala & pulle. wita & halle. Eoced[un]g
 velle & male. Job[an] & Bal[du] h[uius] capite s[er]m[one]g.

43. Een akte uit het jaar 1227 waarin Hertog Hendrik I van Brabant een deel van het goed Venbergen aan een vrouwenklooster in Postel schenkt. (Foto H.M., Abdij-archief Postel)

stond in 1413 een huys metten hout daeromme staen, geheyten Dat Berchven. Het is het enige huis aan de Deelshurk waarvan in die tijd melding wordt gemaakt. Verdere uitbreiding, zo wijzen de stukken uit, vinden dan ook plaats door aankoop van gemeyntgronden van de Abt van Echternach. Zo gebeurde het dat de gemeynt over drie hofsteden in de Deelshurk beschikte, die in 1615 aan Frans Heesterbeek, Gerard Heesterbeek en Barbara Kelders door het gemeyntbestuur zijn verkocht.¹⁶

Verder was vooral de ligging van de Deelshurk tusschen van de bezittingen van de Abdij van Postel een hindernis voor verdere uitbreiding. Reeds vóór 1600 hebben de boeren van de Deelshurk hun toevlucht genomen, of beter: moeten nemen, tot het cultiveren van een stuk moerassig heidegrond ten zuiden van de schutsboom. Dit zal de namen dragen van het Heywaeter en de Heyhoef en de eigenaar van de boerderij de Keijsser heeft er, zoals we reeds meldten, omstreeks 1600 zijn gronden liggen.

Met de aanleg even vóór 1700 van het nieuwe goet ten zuiden van de Zwalm door de mulder Jan Peter Nagelmakers, is aan de ontwikkeling van de Deelshurk als landbouwgebied definitief een einde gekomen. En met het noemen van een molenaar belanden wij bij Venbergen.

Bij het lezen of horen van de naam Venbergen denken we meestal alleen nog aan de bekende watermolen. Venbergen was in het verleden echter veel meer. Het was een landgoed en daarvan maakte de molen slechts deel uit.

Genoemd naar de zandverstuivingen en moerassen in de omgeving, blijkt Venbergen al vóór het jaar 1227 een bezitting van de hertog van Brabant, Hendrik I. Dit blijkt uit een document van datzelfde jaar, dat in de archieven van Postel zorgvuldig wordt bewaard. Op dat kleine stukje perkament legt de hertog vast, dat hij één derde deel van het goed der Venbergse molen – tot voor kort door ene Gerardus van Eycke in leen gehouden – geschonken heeft aan een vrouwenklooster in Postel. Hetzelfde dat in 1275 een Norbertijner mannenklooster wordt en tot op de dag van vandaag gebleven is. Hoe men het echter ook draait of wendt, deze schenkingsakte geeft geen uitsluitel over wat Hendrik nu precies van zijn bezittingen in Venbergen heeft weggegeven. Want dat kan zowel één derde deel van zijn bezittingen aan land en goederen (waarbij de molen) zijn geweest, als de molen op zichzelf. Bovendien vertellen ook de latere bronnen van de abdij van Postel niet, waaruit die bezittingen aanvankelijk hebben bestaan. Wel komen we ook hier weer tot de ontdekking, dat de Abt van Echter-

nach niet de enige grondheer van Valkenswaard is geweest.

Blijkbaar vormde de Dommel in het verre verleden geen "onoverkomelijke" grens tussen het hertogsdorp Dommelen en het kloosterbezit van Echternach in Valkenswaard.

Wat gebeurde er nu in Venbergen nadat de Abdij van Postel er het voor het zeggen had gekregen? Een tipje van die sluier wordt opgelicht door de inhoud van een 10-tal bewaard gebleven documenten uit de periode van 1331-1425. Aangezien we ons in dit hoofdstuk beperken tot hetgeen Venbergen als ontginning voor Valkenswaard heeft betekend, schuiven we de stukken die uitsluitend over de molen handelden, even terzijde.

In het voorhanden stuk van 1336 geeft de zesde opvolger van Hendrik I uit 1227, hertog Jan III, te kennen, dat hij aan *den meester ende den huse van Postele* heeft gegeven *t ghemael van der molen van Vennenberghe*. Daaraan verbindt hij de voorwaarde dat die van *Wederde*, de inwoners van Valkenswaard, daar hun granen laten malen. Eigenlijk niet veel meer dan een bevestiging van hetgeen Jan enkele jaren daarvoor bepleitte; toch bevat dit document nog iets wat in de voorgaande geschriften ontbreekt. Er wordt namelijk een *meester* in vermeld, die de opbrengst van de molen, *het gemael*, voor het huis van Postel beheert of int. Zeven jaar later blijkt die meester of beheerder een afgezant van de Postelse abdij te zijn. Want in een stuk van 1343 geeft *Jhan de moleneer van Venberghen* voor schepenen van Waalre en Valkenswaard te kennen, dat hij al zijn bezittingen heeft overgedragen aan broeder *Art gheheeten scerpene de ondermeester van Postele*. En dat ten behoeve van de abdij van Postel. Over de aard en grootte van de goederen van deze oudst vermelde mulder der Venbergse molen wordt echter gezwegen. Tijdens de jaren 1365-1372 komt de abdij door erf-schenken en aankoop van gronden van Goetscalc Scelleken van Dommelen en Jan Jan van der Lyenden van Eersel in het bezit van meer gebieden in Dommelen. Als tussenpersoon bij die schenkingen en verkopen fungeert in alle gevallen de ondermeester van Postel, die dan Jan van de Poele blijkt te heten.

Op den drie en tweintichste dach in meerte van het jaar 1394 vindt men het blijkbaar tijd worden eens op papier te zetten, hoe lang de abdij van Postel reeds eigenaar en gebruiker is van *dat goet tot Venberghen metter moelen en met sijre toebehoerte*. Hiertoe worden voor de schepenbank van Oerle vijf getuigen opgeroepen. Jan die Keteleer en Jans Mersmans zweren erbij, dat Postel al meer dan 90 jaar de goederen van Venbergen *ghehantplict* (bedreven) heeft. Naar de mening van Elyaes Eelmans is het meer dan 80 jaar. *Willem van de Laerven* en *Jan Bruyninc van Wedaert* beweren, dat de abdij al minstens 65 jaar het

goed van de Venbergen in gebruik heeft.¹⁷

Drie verschillende verklaringen; waarvan de laatste het meest aannemelijk lijkt. Willem van de Laerven was immers vóór 1419 eigenaar van de hoeve *Ghinhoeve* en Jan Bruyninc woonde in de Kromstraat, werd later schepen, en kende Venbergen dus van nabij. Zij denken dat Postel ongeveer vanaf het jaar 1328, zowel van het goed Venbergen als van de daarbij behorende molen, eigenaar is geweest. Toevallig dateert het stuk waarin de abdij voor het eerst als eigenaar van de watermolen genoemd wordt van het jaar 1331. Dat zou kunnen betekenen dat Postel tussen 1227 en 1331 het overige twee derde deel van het hertogelijk bezit – in 1227 blijkbaar nog onuitgegeven – in eigendom heeft gekregen.

De beemden die vóór 1372 door particulieren en via de ondermeester van Postel aan de abdij werden geschonken of verkocht, blijken later bij *die hoeve Venberghen* te behoren. Deze hoeve bestond in het begin der 15e eeuw uit een boerderij waarvan de bijbehorende gronden niet uitsluitend rond Venbergen lagen. De eerdergenoemde beemden onder Dommelen heten dan *de Lommerschot* en *Lammerbeempt*. Ze liggen westelijk van de watermolen, *aent maelwater*. De akkers van de Postelse boerderij heten *Vloetacker*, *Veltacker* en *Monnickhovenacker*, de velden *hoevevelt*, *leeghwatervelt* en *biesvelt*. Ten zuiden van de watermolen strekten zich de hooi- en weilanden uit; in het *Swartlandt*, zoals we dat moerassige overgebied langs de Dommel thans nog noemen. Toch was dit slechts een klein deel van het Postels grondbezit in Valkenswaard. Want ook in de Hultenakker, ten noorden van de Deelshurk, lagen *de lange en korte vooren*. Ja zelfs op de Zeelberg, *in den Dyckenbosch* en *op Nulant*, gebieden die we nog leren kennen, was er eeuwenlang grondbezit van de Norbertijnen uit Postel.

Maar behalve de 7 à 8 ha in cultuur gebrachte gronden van de hoeve, waarvan de opbrengst omstreeks 1600 jaarlijks 237 gulden was, bezaten de monniken in de 15e eeuw ook nog uitgestrekte heide- en bosgebieden. Kortom, het goed Venbergen, bestaande uit een hoeve, landerijen en een watermolen, lag in de 15e eeuw in vlekken verdeeld tussen de gemeijnt en de eigendommen der inwoners. De totale oppervlakte van dat kloostergoed moet op minstens 100 ha worden geschat. Noch de gemeijnt, noch de Abt van Echternach als grondheer van Valkenswaard, heeft over het vreemde bezit Venbergen ooit enige zeggenschap gehad.

Terug nu naar de Postelhoeve. Ze stond op precies dezelfde plaats van de huidige hoeve aan de Molenstraat nr. 104. Beter gezegd, de huidige grote boerderij die 250 meter vóór de watermolen en aan de rechterkant van de Molenstraat staat, is de voormalige hoeve der Abdij van Postel. Ze heeft uiteraard in het verle-

44. De Graan- en Schorsmolen van Venbergen met zijn twee raderen in 1902. Twee paar stenen maalden het graan, één paar de schors voor de leerlooiers. Ze konden gelijktijdig werken.*

den talloze verbouwingen en vernieuwingen gekend. In 1426 woont daar *Jannen Willem Geraerdsen van Balen*. Hij wordt *kelder* van Venbergen genoemd. "Kelder" is een titel voor iemand die het bezit van een klooster beheert en de opbrengst daarvan voor het klooster in ontvangst moet nemen. In tegenstelling tot de vorige beheerders, die "ondermeester" worden genoemd en mogelijk ook op de Venbergse hoeve woonden, is hij een wereldlijk persoon.

Aangesteld door de Norbertijnen van Postel, beheert Jan Geraerdsen van Balen hun bezittingen in Venbergen, inclusief het gemaal van de watermolen. Hij bewerkt de grond van de hoeve, houdt schapen en verleent inwoners van Valkenswaard het recht om van zijn graas- en bouwlanden gebruik te maken. Dit laatste natuurlijk tegen betaling. Verder ziet hij erop toe *dat die van Wederde daer malen* en het is aan te

nemen dat hij ook de molenaars van Venbergen aanstelde. Bij dit alles vaart hij zeer wel en dat doen ook de opvolgende kelders of beheerders van Venbergen. Deze echter – we kennen ze niet allen bij naam – wonen zelf niet meer op de hoeve, maar kiezen naast de bezittingen van Postel op de Zeelberg hun woonst. Vandaar uit oefenen ze hun "kelderschap" uit, terwijl de hoeve aan een ander wordt verpacht. Een van deze pachters is *Henrick Karijns*, die in 1432 belooft elk jaar aan de abdij van Postel de hoevepacht te voldoen met 27 mud rogge Postelse maat en 1 "leupese" raapzaad met een nieuwe zak.

Intussen breiden de persoonlijke bezittingen van de kelder zich uit. Nabij de Zeelberg, waar Postel van ouds haar *moelevelt* en verscheidene andere bouw- en weilanden bezit, ontstaat in de loop der 15e eeuw *die Kellershof*. Het is een door met grachten omgeven

* Molenaars van Venbergen die in de bronnen worden vermeld. Onder het beheer van de abdij van Postel: 1343: Jhan die moleneer. 1457-1492: Marcellis Nagelmakers. 1536: Laureijs Marcellis Nagelmakers, 1607: Laureijs Nagelmakers, Onder staatsbeheer: 1651-1671: Peter Laureijssen Nagelmakers, 1671-1696: Jan Peter Nagelmakers, 1696-1701: Mattijs van der Grinten. 1701-1717: Jan Hoppenbrouwers. 1717-1718: Dirk

Pellemans, 1719-1728: Jan Peter Smits (daarna mulder in Dommelen). 1728-1753: Melchior de Loure. Onder particulier beheer der Fam. De Jongh, Valkenswaard: tot 1763: Melchior de Loure. 1765-1795: Jan Verheijen, Onder beheer van Charles Ewout Bisdorp te Eindhoven: 1796-1808: Wouter Verheijen, 1809-1814: Peter Thijs. Vanaf 1815 resp. Andries, Martinus en Jan Loos.

boerderij, in 1497 ook *die moeleman* genoemd, die met haar bijbehorende *keldersacker*, *kellersbeempt* en overige bezittingen tot in de 17e eeuw over de andere hofsteden ter plaatse domineert.

De meest invloedrijke kelder die Postel ooit over Venbergen aangesteld heeft is *Willem Henricx* geweest. Deze kelder, die eveneens op de Kellershof aan de Zeelberg woonde, wordt in 1598 voor het eerst genoemd als *kelder ende hoevenaer van Venberghen*. Na zijn komst in Valkenswaard, zo verklaren enkele oud-burgemeesters van onze plaats in 1607, heeft Willem Henricx de eerste jaren geen profijt van de hoeve kunnen trekken omdat de voorgaande kelder *Lambert Henricx* Postels bezittingen verwaarloosd had achtergelaten. Willem is dan ook genoodzaakt om eerst het molenhuis en de molen die hij *geheel ont-rippereert* aantrof, te herstellen en de akkers, die in twee jaren niet meer bemest waren, opnieuw bouwrijp te maken. Pas daarna begint hij stukken van de heide van Postel, waarop niets dan *hulsbus*, *gaegelrijs* ende *biessen* groeiden, te ontginnen en voor bouw- en weiland geschikt te maken. Door deze activiteiten weet hij de omvang der abdijgoederen in korte tijd te vergroten en daarmee neemt ook de jaarlijkse opbrengst toe. Verhoudingsgewijs nemen ook zijn particuliere bezittingen toe; hij bouwt een huis aan de Deelshurk, gaat daar ook wonen. En als Willem

Henricx in 1615 zijn laatste adem uitblaast (hij heeft dan zijn kelderschap al enige tijd daarvoor overgedragen aan zijn schoonzoon *Jan Peters*) hebben zijn vrouw Barbara en 10 kinderen een aardig erfenisje te verdelen.

Sedert die tijd woont de kelder van Venbergen niet meer op de Kellershof, maar aan de Zwalp dichtbij de Postelhof. Maar niet meer voor lang. Want met het bouwen in 1629 van de eerder in dit hoofdstuk vermelde "Schans van Weert", waarvoor de inwoners nog toestemming moesten vragen aan de abt van Postel, is het met de zeggenschap der Norbertijnen over hun bezittingen in Valkenswaard en overige plaatsen zo goed als gedaan. De Staten van Holland gaan zich met de kloosterbezittingen in het door hen veroverde gebied bemoeien. De gevolgen daarvan zijn ook funest geweest voor Postels bezittingen in Valkenswaard. Venbergen en alles wat daarbij behoorde, raakte na 1648 voorgoed in handen van de Staten van Holland. De vele pogingen die de abdij nog lang daarna tot behoud van haar bezittingen ondernam, faalden alle. Na vier eeuwen onafgebroken genoten te hebben van de opbrengst van Venbergen en alles wat daarbij behoorde, zagen de paters hun rechtmatig eigendom voortaan uitgebuit door de staat. Voortaan ook heette het '*slants hoeff*' en '*slants molen van Venbergen*', door vreemde pachters bezet

45. De Hoeve aan de Molenstraat op Venbergen, gebouwd op de fundamenten van de Venbergse Hoeve of Postelhof. (Foto H.M., 1976)

en door allerlei onmogelijke heffingen zeer zwaar belast.

Tot 1740 is het voormalige Postels goed nog één aaneengesloten eigendom van de staat; Poulus Sleeuwens was de laatste beheerder, of zo men wil, kelder en tegelijkertijd pachter der hoeve. Dan wordt de molen definitief van de hoeve gescheiden doordat de Raad van State in dat jaar besluit de hoeve met bijbehorende gronden publiek te verkopen. Zich verzekerd wetend van een goede bron van inkomsten is het dan ook de pachter Sleuwens die de voormalige Postelhoef in 1740 aankoopt. Het legt hem geen windeieren. Als zijn kinderen in 1786 zijn nalatenschap verdelen, moeten er loten worden getrokken voor vier huizen met bijbehorende gronden aan de Deelshurk. De hoeve zelf bestaat dan nog uit een grote boerderij met stallen, schuren, een bakhuis en 24 ha aan bouw- en weilanden, dennebossen, hakhout en wat heide. Vreemd is het dus niet, dat deze grootste en meestopbrengende boerderij die Valkenswaard ooit heeft gekend, daarna werd opgekocht en verpacht door welgestelde families. En zo werden na Poulus Sleeuwens achtereenvolgens de Dommelse brouwers Jan en Adriaan Snieders en de familie Van Best eigenaars van de voormalige Postelhoef. Door allerlei verkopen en erfdelingen in stukken uiteengevallen, raakt een restant van dit oude bezit in 1929 als "Groot Venbergen" in handen van de familie Van de Kerkhoff die het ook thans nog in eigendom heeft. Ofschoon het voormalige domicilie van de kelders en pachters van Venbergen meerdere malen werd verbouwd, ligt een groot deel van hetgeen de Postelhoef aan gronden bezat, er momenteel nog ongeschonden bij. Ja zelfs van de vroegere benamingen der landerijen, de Hoefkesdries, de Lang Voren, het Venneke, de Geurkes, den Bult, de drie Kasjen en de Worenberg, liggen er nog enkele vooraan in de volksmond.

Nuland en de Zeelberg

Een vreemde en een bekende naam voor twee afzonderlijke nederzettingen, die omstreeks 1500 zijn samengeklonterd tot één gehucht. In feite bereikte de Zeelberg – want zo heet dat gehucht vanaf die tijd – hiermee haar status als dorpsdeel of rot van Valkenswaard. Nuland noemen we hier even apart, omdat deze *hertdgang* de grootste en laatste van de vier heidenederzettingen is geweest die in het verleden door de Zeelberg zijn opgeslokt.

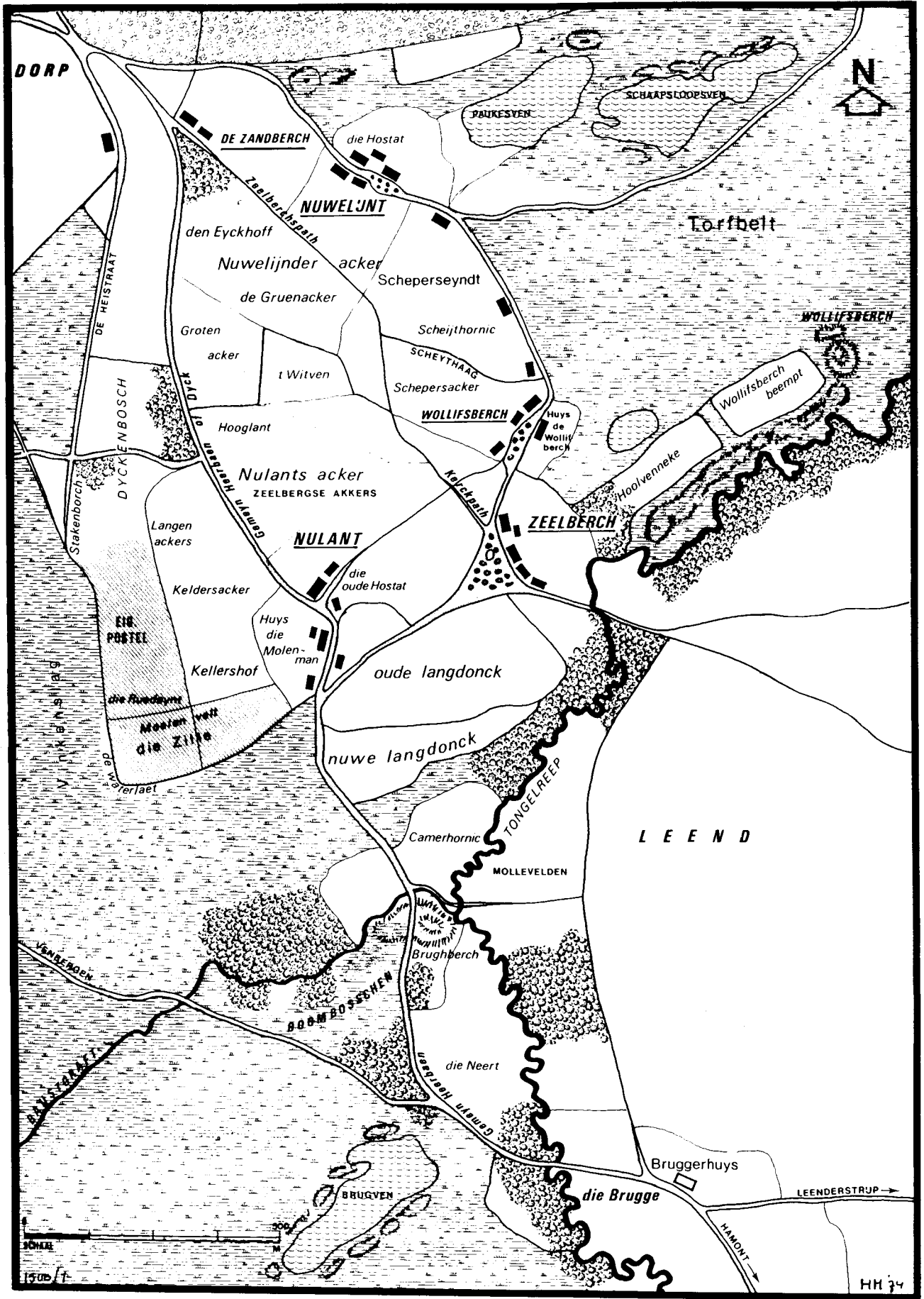
Maar eerst een kijkje naar de kern van de Zeelberg. Waaruit bestaat die plaats in de 15e eeuw?

De secretaris antwoordt daarop in 1444: *een geloect en huys dat men noemt de Zeelberghs*. In andere protocollen van omstreeks diezelfde tijd omschrijft men deze plaats als: *een geloect met huysen erop de*

Zeelberchs. Verder woont men of heeft men eigendommen *aen die Zaelberch, aen de Selberch*; de ligging van grond ter plaatse wordt zelfs aangeduid met: *een beempt aen de Seelberch tot Weerde aen de Selberch*. Bij de zeer uiteenlopende schrijfwijzen die van deze naam zijn verzameld komt "op de Zilberreg", een thans nog gebruikelijke aanduiding, echter nooit vóór de 20e eeuw voor.

Omstreeks 1500 blijken aan de Zeelberg inderdaad 3 à 4 boerderijen te staan op een plaats, die zich op de oudste kadasterkaart manifesteert als een regelmatig gevormd driehoekig plein met zijden van ongeveer 100 meter. Dit plein, voorheen gemeente-eigendom met *gemeynsboomen* beplant en voorzien van een waterkuil, ligt er nu nog op een steenworp afstand van de Tongelreep. Jammer genoeg tast het particulier gebruik thans de cultuurhistorische waarde ervan aan.

Hoever ook de bronnen uit het verleden bestudeerd worden, steeds vinden we het plein aan de Zeelberg uitsluitend aan de oostzijde met boerderijen bebouwd. Meer dan 5 boerderijen, zoals in 1832, zijn er dat in de loop der tijden nooit geweest. In de oudst bekende situatie vormen ze samen met hun hoven en aangelagen als het ware een ontginningseilandje in de heide. Gewoonlijk werden dergelijke ontginningen, die geheel door een sloot of gracht waren omgeven, in onze plaats *geloect* of *gelukt* genoemd; daarom ook wordt de plaats aan de Zeelberg in 1444 zo genoemd. Ofschoon het driehoekige plein bij de Tongelreep wat hoger lag dan het aangrenzende terrein, is de naam Zeelberg ontleend aan een andere terreinverhoging of "berg", die *aen* het omheinde gebied met boerderijen grensde. Aangezien de vele zandverstuivingen en heuvels in die omgeving in de 15e eeuw reeds alle een naam droegen, mag worden aangenomen, dat de ruim 400 meter lange rug van zandverstuivingen ten noord-oosten van het plein de oorspronkelijke Zeelberg is. Dat deze berg langs de Tongelreep al in de prehistorie een bijzondere betekenis voor de daar verblijvende mensen moet hebben gehad, blijkt uit archeologische vondsten ter plaatse van vuurstenen werktuigen. Het zal dan ook duidelijk zijn, dat de oorspronkelijke betekenis van "Zeel", waarover tot dusver de nodige fantasieën zijn verspreid, in een ver verleden, lang vóór de 15e eeuw, moet worden gezocht. Daarbij mag gedacht worden aan het verband tussen "Zeel", of "Sel" en een vaste verblijfplaats voor schapen en ander vee, dat in een groot verspreidingsgebied kon worden aangetoond. Bovendien kan het geen toeval zijn, dat deze naam uitsluitend voorkomt op die plaatsen in Valkenswaard, waar men vanwege de heuvelachtige terreingesteldheid aanvankelijk over weinig bouwlanden kon beschikken. Venbergen is zo een plaats, waar in 1500 eveneens een *Selberch* voorkomt als naam voor een verhoogd

46. De Zeelberg en Nuland omstreeks 1500. Alleen de schuingedrukte namen zijn oorspronkelijk. (Reconstructie H.M., 1974)

47. Het oude driehoekige plein aan de Zeelberg in 1936. (Luchtfoto Duitse Verkenningen, Topografische Dienst, Delft)

terrein in de heide nabij de Dommel. Evenals aan de Zeelberg werden daar in het verleden meest schapen geweid.

Terug nu naar de Zeelberg waar de boeren een wat andersoortig bestaan leiden dan die van Geenhoven en het Dorp. De families van dit oude gehuchtscen-
trum beschikken in de 15e eeuw over nauwelijks meer bouwgronden dan de huisakker in het aangelag van hun boerderijen. Des te groter is de omvang van hun graasgronden. Daarin vindt men elk jaar wel een ander stukje dat voor een keer ingezaaid kan worden. Geen wonder dus, dat de wandelaar door dit verafgelegen oord van Valkenswaard tot in het begin der 20e eeuw zijn weg versperd ziet door kudden schapen. Schapen houden is dan ook eeuwenlang de voornaamste bron van inkomsten geweest voor de boeren aan de Zeelberg. In ruil voor het schapenvoeder, dat in ruime mate op de heide en andere graasgronden aanwezig was, bracht dat wol, vlees en mest voor akker en weiland op.

De voornaamste beemden langs de Tongelreep die bij de Zeelberg behoorden waren *die oude en nuwe langdonck* ten zuiden van het plein, en de *camerhornic* ten noorden van de *Brughberch*. Beide beemden waren, in parten verdeeld, als graasgrond in gebruik. Vandaar, dat die gronden ook thans nog *de Parten* worden genoemd. Ten zuiden van de Brugberg, na 1600 *Stepkesberg*, lag *die Neert* of *Brughbeempt*. Het was

in 1500 het laatste grote weilandencomplex vóór de Brug over de Tongelreep.

De oorspronkelijke grens van de nederzetting Zeelberg was echter een brede waterloop, die ten noorden van de Stepkesberg in de Tongelreep uitmondde. Daar ook bevond zich een brugje over de Tongelreep, waar de Zeelbergers al omstreeks 1600 hun *Molle-velden* hadden liggen. Het is niet uitgesloten dat deze waterloop een zijriviertje van de Tongelreep is geweest, dat later, doch vóór 1480 vergraven is tot een gracht. Deze gracht, waarvan de oudste naam *Baustgrave* is en die al eerder ter sprake kwam, verbond de Tongelreep met de Dommel en heet thans *Boomgracht*.

In grote lijnen is hiermee in kaart gebracht wat in de 15e eeuw tot de nederzetting aan de Zeelberg behoorde. Uitgangspunt was de kern, het driehoekige plein met die enkele huizen aan de berg die Zeelberg heette. Voor zover dat kan worden nagegaan is er van deze kern nooit een bijzonder grote landbouwactiviteit uitgestraald. Vanwege hun schapenhouderijen hadden de bewoners klaarblijkelijk daaraan ook weinig behoefte. Toch is hun die levenswijze al vroeg duur komen te staan. Want omstreeks 1500 is het terrein ten noorden van hun woonplaats reeds volledig als bouwland in gebruik bij hofsteden, waarvan de bewoners sinds de 12e of 13e eeuw met meer ondernemingslust de ontginningsploeg hanteerden.

Aan uitbreiding van de kleine hoeveelheid bouwland door ontginning valt dan voor de gehuchtspleinbewoners niet meer te denken. Bij gebrek aan beter nemen ze omstreeks 1600 hun toevlucht tot het ontginnen van een stuk heide aan de overkant van de Tongelreep. Vele mollen teisteren hun oogst, daar in de Mollenvelden. Armoe is troef, vooral als het slecht gaat in de schapenhandel. En die armoede is bepalend gebleven voor de oude Zeelberg vanaf die tijd.

Hoe anders is het de overige woonsteden vergaan die vóór 1500 reeds tot het Zeelbergse rot hoorden. Of-schoon veel jonger dan de woonplaats bij de Zeelberg, hebben ze alle een eigen ontstaangsgeschiedenis. We beperken ons hier tot het noemen van enkele bijzonderheden.

Eenre stede tot Wedert, geheyten die Zandberch. Dat was in de 15e eeuw de noordelijkst gelegen heidenederzetting van het gehucht Zeelberg. De heuvel, waarnaar deze voormalige woonstee is genoemd, was 50 jaar geleden nog zichtbaar ten noorden van de huidige Zandbergstraat. Omdat deze heuvel vroeger op de grens, "opt scheidt" van een ontginning aan de heide lag, werd deze ook wel *Scheytenbergh* (1535) genoemd.

Op dat ontgonnen heidegebied lagen twee hoeven met samen ongeveer 8 ha aan bouw- en weiland. De vroegere ligging daarvan moeten we zoeken aan de huidige Klappermansstraat, een ontginningsweg, die in de 15e eeuw *Zeelberchspath* heet. In 1497 waren de hoeven eigendom van de Valkenswaardse families *Stemkens* en *Lenaerts*.

Toevallig waren dat twee families, die ook elders in Valkenswaard nieuwe ontginningen zijn begonnen aan de heide. Op grond daarvan is het aannemelijk, dat de Zandberg in de 15e eeuw nog niet erg oud is en dat we hier met een erg jonge nederzetting van aanvankelijk slechts één boerderij te doen hebben.

Zeker ouder en ook omvangrijker was in de 15e eeuw de ontginning ten zuiden van de Zandberg, waarop toen 5 boerderijen stonden. Eén daarvan wordt met bijbehorende gronden in 1402 als *die Hostat op Nuwelijnt* omschreven. Een hofstede dus, die gelegen was op een nieuw einde, een nieuwe ontginning in de heide, waarvan de nieuwigheid overigens in 1400 al eeuwen oud kan zijn.

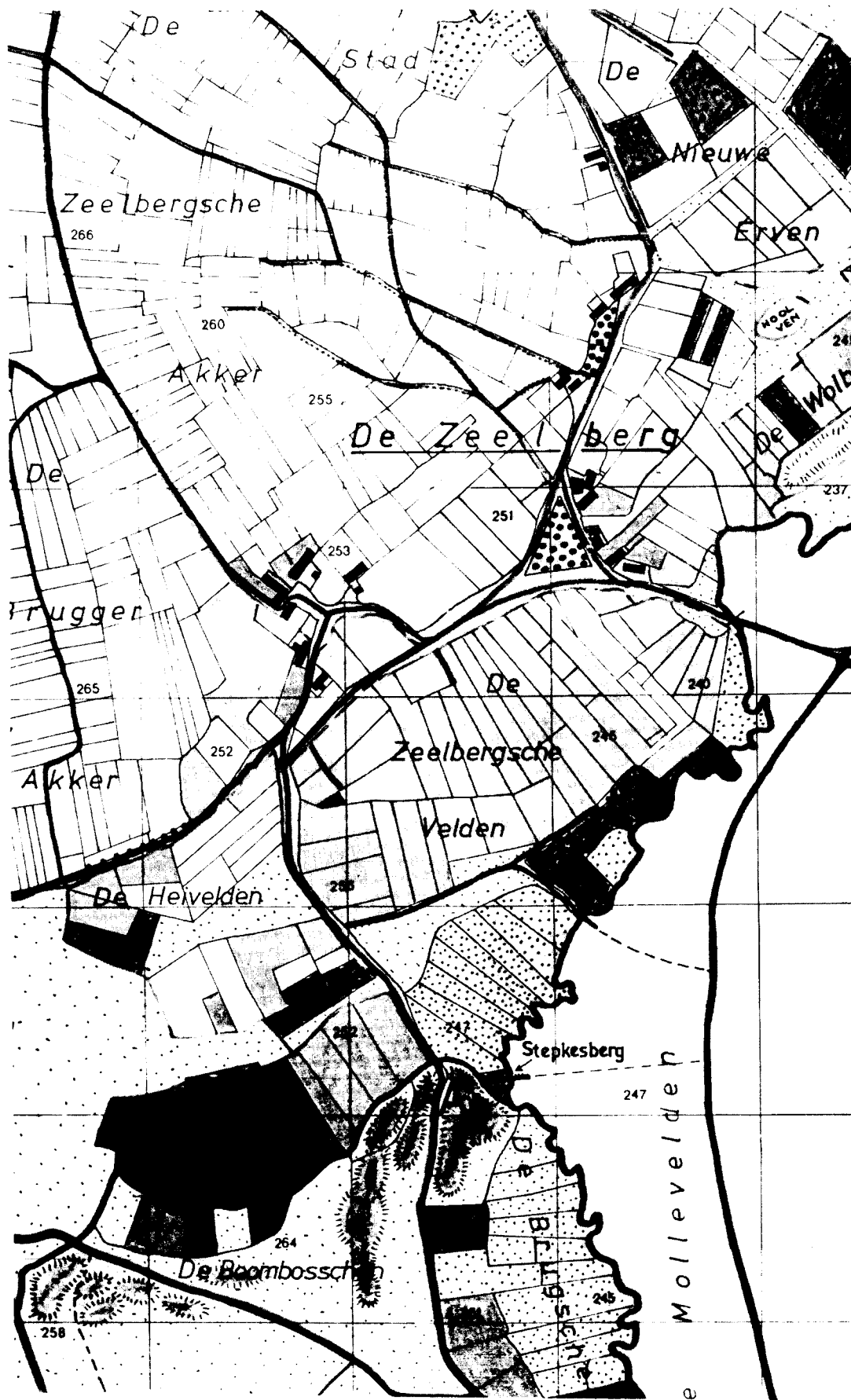
Het is niet onmogelijk, dat de oorspronkelijke naam "Hostat" in de volksmond geleidelijk veranderd is in "de Stad", welke naam momenteel nog gebruikelijk is voor het meest noordelijk deel van de Zeelberg. Toch werd deze naam vóór 1832 nergens opgetekend gevonden. Een zeldzaam staaltje van volksoverleving zou dat dus zijn, temeer daar noch "nuwelijnt",

noch "hostat" na 1550 nog gebruikelijk zijn als aanduidingen voor dit oord. Vanaf die tijd wordt er over *Scheperseyndt* gesproken; naar de *schepers* of schaapherders, die op de heide in de omgeving van het gehuchtje de schapen van de Zeelbergse boeren hoedden.

De nederzetting aan het Scheperseind is blijkbaar vóór 1500 een onafhankelijk, door de bewoners beheerd gehuchtje geweest. Voor het laatst wordt daar als in *pastoria de Nuwelijnt* in 1497 melding van gemaakt. Vertaald heet dat *herdgang* of gehucht. Een en ander stemt overeen met hetgeen we daarvan in later tijd terugvinden. Dat zijn een vijftal boerderijen rond een met eiken begroeid plein van de gemeeynt (de vorm daarvan is niet bekend), welk plein als een plaatselijke verbreding van een ontginningsweg moet worden gezien. In de aangelagen achter de boerderijen ligt, in onregelmatig gevormde percelen verdeeld, wat bouw- en weiland; zoals gewoonlijk heten die huisdries en huisakker.

Door de aanwezigheid van zandverstuivingen bij een ven ten oosten van de woonkern, het reeds lang verdwenen *Poukesvenneke*, liggen de akkers van de nederzetting op een wat hoger gelegen terrein ten westen daarvan. *Nuwleynder ecker* heet dit complex van met eiken wallen omgeven bouwlanden, waarvan *den Eyckhoff*, *de Gruenecker* en *de Groten ecker* de voornaamste zijn. Verdeeld in smalle stroken, *smallenacker*, zijn die bouwlanden aan de korte zijde toegankelijk via *eenen toelwech*, de al eerder vermelde Zeelbergse Pad of Kerkpad. De vorm, ligging en verdeling van die bouwlanden wijzen op een vroege en systematische ontginning door de gezamenlijke bewoners van het Scheperseind. Het 80 cm dikke plaggendek dat hier werd gemeten, mag een maat voor de ouderdom van deze bouwlanden zijn. Verder werd het voormalige gehuchtje in het zuiden begrensd door *die Scheythornic*. Dat was een driehoekig weiland dat tussen de weg naar de Zeelberg en een eiken wal met de naam *Scheythaag* lag. Deze laatste naam is elke rechtgeaarde Zeelberger nog bekend. De westelijke grens van het Scheperseind, de huidige Parallelweg West, is altijd de Heerbaan naar het Dorp geweest. Door aankoop in 1664 en 1748 van nieuwe erven van de gemeeynt, wisten de bewoners van het Scheperseind hun bezittingen ten oosten van de Zeelbergse weg aanzienlijk uit te breiden. Van die tijd dateren de heivelden tussen het Schaapsloopsven en het Hoolvenneke.

Tussen de "scheythaag" van het Scheperseind en het plein aan de Zeelberg vinden we in de 15e eeuw de derde min of meer onafhankelijke nederzetting van de Zeelberg. Er is niet veel van bekend. Maar ook hier stonden bij een met bomen beplant plein, dat aan de gemeeynt toebehoorde, een viertal boerderijen. Ten

48. De Zeelberg en omgeving in 1830. (Topografische kaart H.M., 1973, gebaseerd op de oude kadastrale gegevens)

oosten van de Zeelbergseweg lag een huis met aangelag dat genoemd is naar een 500 meter verder gelegen zandverstuiving *den Wollifsberch*. In een van de andere huizen van dit oord woont in 1446 *Jan de Scheper* en in 1561 woont daar *Heyn de Scheper*.

Is deze plaats ten noorden van de Zeelberg aanvankelijk een woonplaats geweest van schepers? Blijkbaar wel. Want het weinige bouwland dat in de 15e eeuw bij hun boerderijen hoorde, *de schepersecker*, kan niet toereikend zijn geweest voor een bestaan als uitsluitend landbouwer. Hun voormalig wel en wee blijft echter voor ons een gesloten boek omdat al vóór 1736 zijn huizen zijn vervallen *ende niet weder zijn opgebout*.

Mogelijk hetzelfde lot onderging al in vroeger tijd het huis en aangelag De Wolfsberg, dat op 27 december 1560 door de kinderen Hubrecht van Holl voor 110 gulden verkocht werd aan Jan Mattijs Keersmakers. En dat is, voor zover we weten, de laatste vermelding. Wel zien we ook hier weer dat een huis zijn naam ontleende aan een zandverstuiving of berg in de omgeving. Behalve dat huis werden in de 15e eeuw ook de beemden ten zuiden van de Wolfsberg *Wollifsberghsbeempt* genoemd. Wolven aan de rand van de nederzettingen van de Zeelberg kunnen in het verre verleden een aanleiding zijn geweest om deze zandverstuivingen zo te noemen. Helemaal zeker is dat niet, omdat ook op andere plaatsen in Valkenswaard samenstellingen met *Wollif* voorkomen waar het voorkomen van wolven onwaarschijnlijk is.

Wel wordt deze berg na 1800 ook wel *Wolberg* genoemd, een naam die thans nog in de volksmond voortleeft. Volgens enkele bejaarde inwoners zouden daar vroeger de schapen zijn geschoren.

Het laatste en in de 15e eeuw het grootste woonoord met landerijen, grensde onmiddellijk ten westen aan het plein aan de Zeelberg. *Nulant* heet dat oord, welke naam in de archieven van na 1600 niet meer voorkomt. De plaats van waaruit de bewoners van Nulant hun ontginningsactiviteiten ontplooiden, bestaat echter nog.

Het is het gedeelte van de Zeelberg dat zich tussen het driehoekige plein en de spoorlijn bevindt. Nog altijd staan er enkele boerderijen op de plaatsen van hun voorgangers uit de 15e eeuw. Nulant of "nieuw land" is echter veel ouder dan de 15e eeuw. Want dan reeds hebben de bewoners van dit gehuchtje alle, met hun middelen ontginbare heide in de omgeving van de Zeelberg herschappen in goed opbrengende bouw- en weilanden. Naar hun werkwijze te oordelen – deze komt in de vorm en ligging der percelen tot uitdrukking – zijn ze daar niet eerder mee begonnen dan in de 12e eeuw. In elk geval hebben ze de bewoners van het plein aan de Zeelberg daarmee belet hun bouwlanden op die plaats uit te breiden.

Die oude en die nuwe Hostat waren de voornaamste hoeven van Nulant. De huizen, 5 à 6 in totaal, lagen aan weerszijden van de dijk naar Bruggerhuizen. Daar lag ook, helemaal aan de heide, *Kellershof*, waar de kelder van Venbergen naast de landerijen van de Abdij van Postel, zijn particuliere woonst en grond had. De bouwlanden van Nulant lagen eveneens aan beide zijde van de dijk. In het westen begrensd door de bezittingen van Postel, strekten zich deze bouwlanden aan de overzijde van de dijk tot aan het Scheperseind en het plein aan de Zeelberg uit. De oppervlakte was ongeveer 30 ha. De namen der akkers spreken de huidige bewoners van de Zeelberg nog wel aan: *roglant dat Witvenne, de lange – en korte voren, de staekenborch, de Cremer, het Hooglant, de Smelen, etc.* Dat zijn er slechts enkele. Dit gehele complex van bouwlanden wordt tot omstreeks 1600 aangeduid met *Nulantacker*. Daarna wordt die naam vrij abrupt vervangen door *Zelberchsacker*, of zoals het nu nog heet, de Zeelbergse akkers. Tegelijkertijd ontbreekt ook plotseling de naam Nulant als bij toverslag uit de protocollen. De oorzaak daarvan is het plunderen, vernielen of platbranden der boerderijen en oogst door Spaanse legereenheden tijdens de periode 1590-1608 of door troepen muiters die doorgaans vanuit Hamont de omgeving plunderden en platbrandden. De ligging van de boerderijen van Nulant aan de Heerbaan naar Hamont maakte voor deze niets ontziende soldatenbenden deze tot eerste plunderplaats na de brug over de Tongelreep. Nochtans zijn de namen der bouwlanden die bij Nulant hoorden wel bewaard gebleven. Dat bewijst, dat de beroofde bewoners weer vrij spoedig naar hun oude heem zijn teruggekeerd. Dan echter als bewoners van de Zeelberg.